

***Callimorpha dominula* (Linnaeus, 1758):** Рубіжне, самець, 21.06.2002, самка, 14.06.2005 (Северов, Ключко).

***Callimorpha quadripunctaria* (Poda, 1761):** Северодонецьк, понад 100 екз, вдень 10.07.1994; там же, 40 екз., 11–14.07.2001; Рубіжне, 3 екз., 10–27.07.1999; там же, 1 екз., 25.07.2005; Стрільцівський степ, 4 екз., 13–16.08.2006 (Северов).

Наведені вище дані слід врахувати при підготовці нового видання “Червоної книги України”.

Автори висловлюють щирю подяку Г.Г. Браїлко, А.В. Говоруну, З.Г. Ласман, О.В. Паку, Ю.І. Савкіну, В.Ю. Стусику, Ю.Ф. Сові за передані матеріали.

### Література

Глов С.В., Євтушенко Г.А. (2005): Знахідки комах занесених до Червоної книги України в Осинівському заказнику (Луганська область).

- Загальна і прикладна ентомологія в Україні. Тези допов. наук. ентом. конф., присвяч. пам'яті В.Г. Доліна (15–19 серпня 2005 р., м. Львів). 56–57.

Ключко З.Ф., Будашкин Ю.И., Герасимов Р.П. (2004): Новые и малоизвестные виды совок (Lepidoptera) фауны Украины. - Вестн. зоологии. 38 (1): 94.

Ключко З.Ф., Магов А.Ю., Северов И.Г. (2006): К фауне совок (Lepidoptera: Noctuidae s.l.) Луганской области (Украина). - Эверсманния. 5: 24–35.

Ключко З.Ф., Плющ И.Г., Шешурак П.Н. (2001): Аннотированный каталог совок (Lepidoptera, Noctuidae) фауны Украины. Киев. 1–882.

Ключко З.Ф., Шешурак П.Н. (2005): Краткий обзор фауны совок (Lepidoptera, Noctuidae) Луганской области Украины. - Биоразнообразие Луганского природного заповедника НАН Украины. 36. науч. прашь Луганського нац. аграр.ун-ту. 56 (79): 148–171.

Червона книга України. Тваринний світ. Київ: Укр. енциклопедія, 1994. 1–464.

Fibiger M. (1993): Noctuidae Europaeae. Noctuidae II. Vol. 2. Soro, Entomological Press. 1–230.

Hacker H., Ronkay L., Hreblay M. (2002): Noctuidae Europaeae. Hadeninae I. Vol. 4. Soro, Entomological Press. 1–419.

Rakosy L. (1997): Die Noctuiden Rumäniens (Lepidoptera, Noctuidae). Linz. 1–648.

Ronkay L., Ronkay G. (1994): Noctuidae Europaeae. Vol. 6. Cuculliinae I. Soro: Entomological Press. 1–282.

## ДВОПАРНОНОГІ ТА ГУБОНОГІ БАГАТОНІЖКИ ПРИРОДНОГО ЗАПОВІДНИКА “МЕДОБОРИ”

М.Г. Чорний

Канівський природний заповідник

Природний заповідник “Медобори” створений у 1990 р. Він складається з двох частин – власне Медоборів (9454 га) і філіалу “Кременецькі гори” (1000 га).

Територія заповідника знаходиться переважно в межах товтрової гряди, в найбільш залісненій її частині. Товтри складені вапняками, які в значній мірі перекриті лесовидними суглинками, але нерідко виступають ґрунтоутворюючими породами. Відносні висоти в південній частині сягають 180 м, як правило 50–100 м, абсолютні – від 230 м над рівнем моря (р. Збруч) до 415 м (г. Бохиг).

Заповідник має досить складну конфігурацію і складається із 20-ти ізольованих ділянок. При створенні заповідника до нього ввійшли всі державні ліси товтрової пасма та його околиць в межах Тернопільської області на протязі майже 30 км. Між ділянками заповідника знаходяться, здебільшого, девастовані землі (рілля, населені пункти та ін.).

Припідняте положення та напрямом простягання “Медоборів” утворюють специфічні мікрокліматичні умови, сприятливо впливають на зволоження і термічний режим. Тут найбільш м'які зими (середня температура січня –3°C) і помірно тепле літо (середня температура липня +18°C), значні річні суми опадів (620 мм). Різноманітність експозицій і крутизни схилів сприяють формуванню багатой флори і рослинності. У ґрунтовому покриві переважають сірі суглинкові ґрунти на лесах, лесовидних суглинках та делювії вапняків.

Найбільші площі в заповіднику “Медобори” займають ліси – 93,7 % (Онищенко, 1997). За складом це переважно широколистяні дубово-грабові, грабово-дубово-ясеневі ліси. Значні площі займають похідні гра-

бово-букові і грабові ліси. Природні букові ліси тут ростуть на східній межі ареалу.

Склад лісів дуже різноманітний. У деревостані панують дуб і граб. Поряд з ними ростуть дуб скельний, ясен, явір, бук, клен гостролистий, липа серцелиста, черешня, в'язи, береза, осика тощо. У підліску переважають бруслина бородавчаста та європейська, ліщина звичайна, свидина кров'яна, глід, трапляються смородина чорна, агрус відхилений. Трав'яний покрив має різну густоту залежно від типу лісу та зімкнутості деревостану. Його утворюють яглиця звичайна, осока волохиста, підмаренник запашний з участю копитняку європейського, зірочника ланцетолистого, підлісника європейського, анемони жовтецевої та дібрової, герані, фіалки, рівноплідника рутвицелистого, медунки темної, купини багатоквіткової та ін.

Дані про фауну багатоніжок Подільських Товтр і Західного Поділля в цілому носять фрагментарний характер. Зокрема, перші 6 видів диплопод (*Polydesmus complanatus* Latz., *Julus terrestris* L., *Strongylosoma stygmatosum* n.sp., *Glomeris pustulata* Latz., *G. lepida* n. sp., і *Polyxenus lagurus* Latz.) для Волині і Поділля відмітив Айхвальд (Eichwald, 1830). Три види хілопод і сім видів диплопод із околиць Кам'янець-Подільська і Радомишля описав Г. Бельке (Belke, 1859, 1866).

Дані про фауну міріапод природного заповідника “Медобори” взагалі відсутні.

Тому метою нашої експедиції, яка відбулася 25–28.07.2005 р., було проведення первинної інвентаризації двопарноногих (Diploroda) та губоногих (Chilopoda) багатоніжок природного заповідника “Медобори”.

Ця стаття базується на матеріалі, зібраному на основній частині заповідника (без філіалу “Кременецькі гори”).

Багатоніжок збирали в підстилці, ґрунті, трухлявих пенях, під корою, камінням і в стовбурах повалених гнилих дерев. Кількісні ґрунтові проби відбирали вручну, пошарово: підстилка, 0–5, 5–20 см за загальноприйнятою методикою (Бызова и др., 1987). Зібраних тварин фіксували в пробірках 70% етиловим спиртом. Всього зібрано 275 екз. і визначено 247 екз. багатоніжок.

#### Клас *Diplopoda*

#### Ряд *Glomerida*

#### Родина *Glomeridae*

*Glomeris hexasticha* Brandt, 1833 – 1 самка знайдена в дернині на степовій ділянці (кв. 57), 1 самець – в підстилці дубово-грабового лісу віком 60–70 років. Паневропейський вид.

#### Ряд *Polydesmida*

#### Родина *Paradoxosomatidae*

*Strongylosoma stigmatosum* (Eichwald, 1830) – звичайний в заповіднику вид, зустрічається практично в усіх біотопах від степових ділянок і вершин товтр до перезволожених балок в дернині і підстилці, під корою гнилих дерев. В дубово-грабових лісах чисельність становить 1–1,2 екз./м<sup>2</sup>. Східноєвропейський вид.

#### Родина *Polydesmidae*

*Polydesmus complanatus* (Linnaeus, 1758) – звичайний вид, але зустрічається тільки в спілих грабниках віком 70–80 років і в старому буковому лісі, де в підстилці сягає чисельності 1–1,2 екз./м<sup>2</sup>. Європейський вид.

#### Ряд *Julida*

#### Родина *Julidae*

*Megaphyllum projectum kochi* (Verhoeff, 1907) – відмічений лише у 2-х біотопах: в підстилці старого грабника (кв. 51 Краснянського лісництва) та в дернині степової ділянки (кв. 57). Європейський вид, поширення якого на схід обмежується р. Дніпро. Його знахідка в „Медоборах” дозволяє більш чітко провести південну межу ареалу.

*Megaphyllum silvaticum* (Verhoeff, 1898) – знайдений лише в дернині степової ділянки в місцях виходу вапнякових порід на поверхню та під камінням на г. Гостра, але лише там, де є товстий шар моху і достатньо вологи. За літературними даними – карпатський вид, лісовий калькофіл. В Україні до цього часу відмічений у Львівській, Івано-Франківській і Тернопільській областях. Заповідник “Медобори” – найбільш східна точка поширення виду, а його знахідки на степових ділянках дещо змінюють уяву про екологію цього виду.

*Megaphyllum sjaelandicum* (Meinert, 1867) – малочисельний вид, але зустрічається практично в усіх досліджуваних біотопах. Середньо-східноєвропейський вид.

*Cylindroiulus burzenlandicus* Verhoeff, 1907 – найпоширеніший вид диплопод у заповіднику (34% всіх зібраних двопарноногих багатоніжок). Зустрічається

практично в усіх біотопах в підстилці, під корою гнилих дерев, під камінням, в дернині степових ділянок. В підстилці старої бучини його чисельність складає 2,3–6,5 екз./м<sup>2</sup>, а в спілих грабниках – 2,5–3,0 екз./м<sup>2</sup>. Окремі знайдені особини мали нетипове майже коричневе забарвлення, а покриви тіла значно товщі і міцніші. Вважається карпатським видом, хоча, за нашими даними, східна межа ареалу проходить по р. Дніпро. Аналізуючи поширення виду, можна помітити його приуроченість до суцільних масивів буково-грабових і грабових лісів на багатих кальцієм ґрунтах.

*Leptoiulus proximus* (Nemec, 1896) – звичайний, але малочисельний вид в усіх типах лісу. Досить несподіваною є знахідка 3 самок під камінням та мохом на г. Гостра, яка покрита чагарниками та степовою рослинністю, відірвана від лісових масивів і оточена агроценозами. Середньо-східноєвропейський вид.

*Ommatoiulus sabulosus* (Linnaeus, 1758) – другий за чисельністю вид диплопод в заповіднику, але явно тяжіє до відкритих степових ділянок, сягаючи чисельності в дернині та ґрунті до 8–12 екз./м<sup>2</sup> (г. Гостра). За літературними даними паневропейський, переважно лісовий вид (Черный, Головач, 1993).

#### Клас *Chilopoda*

#### Ряд *Geophilomorpha*

#### Родина *Geophilidae*

*Strigamia acuminata* Leach, 1914 – звичайний вид в ґрунті та підстилці в старій бучині та в спілих грабниках. За літературними даними – голарктичний вид (Matic, 1972). В Україні досить рідкісний. Відмічений в Карпатах (Кос’яненко, 2003), Черкаській, Вінницькій областях і в заповіднику “Розточчя”.

*Geophilus proximus* C.L. Koch, 1847 – 2 самці і 1 самка знайдені в шарі ґрунту (5–20 см) в старому буковому лісі. Вологолюбний, досить рідкісний європейський вид. В Україні до цього часу відмічений лише в Сумській, Харківській, Полтавській областях та в Кіровоградському заповіднику.

*Clinopodes escherichii* (Verhoeff, 1896) – 1 самка знайдена під камінням, вкритому товстим шаром моху на г. Гостра. Рідкісний для України європейський вид. До цього часу нами відмічений тільки в Черкаській і Вінницькій областях.

*Necrophloeophagus longicornis* (Leach, 1814) – 1 самка відмічена в шарі ґрунту (0–20 см) в дубово-грабовому лісі віком 70 років і 1 самка – під камінням на г. Гостра. Європейський євритопний вид. Для України відмічений вперше.

#### Ряд *Scolopendromorpha*

#### Родина *Cryptopidae*

*Cryptops hortensis* Leach, 1814 – звичайний вид на схилах та плакорях в грабниках вздовж р. Збруч. Зустрічається в підстилці, трухлявих пнях, під камінням та корою гнилих стовбурів. Кілька особин знайдено в дернині степової ділянки (кв. 57). Рідкісний для України вид, до цього часу відмічений лише в Черкаській області та заповіднику “Розточчя”. Відомий із країн Центральної і Південної Європи (Matic, 1972).

**Родина Lithobiidae**

***Harpolithobius anodus* Latzel, 1880** – 3 самки знайдені лише в підстилці старої бучини віком більше 100 років. Для рівнинної території України вид відмічений вперше. За літературними даними зустрічається в Закарпатті (Кушнір, 1959) і НПП “Синевир” (Кос’яненко, 2001). Південно-східноєвропейський вид.

***Harpolithobius banaticus*, Matic, 1961** – один із найпоширеніших видів хілопод, зустрічається в підстилці і верхніх шарах ґрунту практично в усіх біотопах, досягаючи максимальної чисельності 8,0 екз./м<sup>2</sup> в старому буковому лісі. В Україні до цього часу відмічався лише у Львівській і Закарпатській областях (Залеская, 1978), Карпатському НПП (Кос’яненко, 2003). Відомий з півдня Румунії (Matic, 1966).

***Lithobius forficatus* L. 1758** – банальний евритопний вид, в заповіднику зустрічається практично в усіх біотопах, найчастіше в трухлявих пнях, під корою гнилих стовбурів дерев, рідше в підстилці і під камінням. Голаркт.

***Lithobius parietum* Verhoeff, 1899** – зустрічається в підстилці грабових лісів в тальвегах і на плакорях вздовж р. Збруч, сягаючи чисельності 2,0 екз./м<sup>2</sup>. За нашими даними рідкісний вид, поширений в Західному Лісостепу України, східна межа ареалу проходить по р. Дніпро. За межами України відомий із Молдови (Залеская, 1978), Угорщини та Румунії (Matic, 1966).

***Lithobius cyrtopus* Latzel, 1880** – рідкісний для заповідника вид. 2 самки знайдені в підстилці грабняка волосистоосокового біля р. Збруч (кв. 32–39). Відомий із Закарпаття (Sidoriak, 1898; Кушнір, 1959) і Молдови (Залеская, 1978), зустрічається в Українських Карпатах (Кос’яненко, 2003, 2004). Нами відмічений в заповідниках Канівському, “Розточчя” та у Вінницькій області. Центральноєвропейський вид.

***Lithobius mutabilis* L.Koch, 1862** – найчисельніший вид губоногих багатоніжок у заповіднику, особини якого розподіляються по біотопах вкрай нерівномірно. Типовий мешканець підстилки грабових лісів, де сягає чисельності 11,0 екз./м<sup>2</sup>, але найбільш щільно заселяє підстилку і верхній шар ґрунту (0–5 см) у старому буковому лісі – до 16,0 екз./м<sup>2</sup>. На степових ділянках відсутній. Європейський вид. За нашими даними поширений практично в усіх лісових біотопах Лісостепу України.

***Lithobius lucifugus* L. Koch, 1862** – типовий лісовий мезофіл, зустрічається в підстилці та ґрунті грабників і бучини, де чисельність його становить до 1,0 екз./м<sup>2</sup>, але частіше концентрується в гнилих пнях і під корою повалених стовбурів дерев. На степових ділянках відсутній. В Україні поширений від Закарпаття до Харкова. Європейський вид.

***Lithobius erythrocephalus* C. Koch, 1847** – рідкісний в заповіднику вид, 3 самці і 1 самка відмічені лише в підстилці дубово-грабового лісу віком 60–70 років. За нашими даними, поширений по всій території Лісостепу України, але ніде не досягає високої чисельності. Європейський вид.

***Lithobius piceus* C. Koch, 1862** – рідкісний для заповідника вид. 1 самець і 2 самки знайдені лише в під-

стилці грабняка (кв. 51) Краснянського лісництва. Відмічений в Криму, Закарпатській, Івано-Франківській, Львівській областях України і на Кавказі (Залеская, 1978). Звичайний мешканець Карпатського НПП та НПП “Синевир” і заповідника “Горгани” (Кос’яненко, 2001, 2004). За нашими даними зустрічається в заповіднику “Розточчя”. По Z. Matic (1971) – центральноєвропейський вид.

***Lithobius viriatus* Sselivanoff, 1880** – рідкісний для заповідника вид. 3 самці знайдені в підстилці старої грабової діброви над Збручем (кв. 32–39). В Україні нами відмічений в Канівському заповіднику і у Вінницькій області. За літературними даними (Залеская, 1978) – східно-середземноморський вид, відомий із Криму і Кавказу.

***Lithobius agilis* C. Koch, 1847** – дуже рідкісний вид. Єдина самка знайдена в підстилці старої грабової діброви на плакорі над Збручем в місцях виходу на поверхню вапнякових порід (кв. 32). В Україні до цього часу був відомий лише із Закарпаття (Кушнір, 1959). Середньоєвропейський вид.

***Lithobius muticus* C. Koch, 1847** – дуже рідкісний в заповіднику вид. Єдина самка знайдена під товстим шаром моху на степовій ділянці, де вапнякові породи виходять на поверхню. В Україні відмічений для Львівської, Закарпатської та Івано-Франківської областей (Sidoriak, 1898, Кушнір, 1959, Залеская, 1978, Кос’яненко, 2001). Вважається центральноєвропейським, переважно гірським видом (Залеская, 1978).

***Lithobius macilentus* L. Koch, 1862** – дуже рідкісний в заповіднику вид. 1 самець відмічений в підстилці старого грабняка над Збручем (кв. 39). В Україні до цього часу відмічений лише в Закарпатті (Кушнір, 1959). Середньоєвропейський вид.

***Monotarsobius aeruginosus* L. Koch, 1862** – 3 самці і 2 самки відмічені лише в підстилці і під корою поваленого дерева в старому грабняку на плакорі в місцях виходу вапнякових порід на поверхню (кв. 45). Для заповідника рідкісний вид. В Україні відомий із Криму, Карпат, Закарпаття і Канівського заповідника. Поширений в Європі.

***Monotarsobius austriacus* Verhoeff, 1937** – рідкісний в заповіднику вид. 1 самець знайдений під корою гнилого стовбура дуба в дуже вологому біотопі дубово-ясенново-грабового лісу віком 80 років. В Україні відомий із Закарпаття (Кушнір, 1959). Центральноєвропейський вид.

***Monotarsobius curtipes* C. Koch, 1847** – звичайний, але малочисельний вид в заповіднику. Зустрічається практично в усіх біотопах. Панпалаарктичний вид, один із найпоширеніших видів у Європі.

***Monotarsobius dubosqui* Brolemann, 1896** – один із найпоширеніших і найчисельніших видів хілопод в заповіднику. Населяє практично всі степові і лісові біотопи, досягаючи чисельності в підстилці та ґрунті старих грабників 7,0 екз./м<sup>2</sup>, а в старому буковому лісі – 4,3 екз./м<sup>2</sup>. Центральноєвропейський вид, поширений на схід до р. Дніпро.

***Monotarsobius Sselivanoffi* Garbowski, 1897** – рідкісний в заповіднику вид. 1 самець відмічений під

корою поваленого стовбура в дубняку ясенново-грабовому в перезволоженому біотопі. В Україні рідкісний. Поширений в Європі.

Більше третини (34 %) всіх знайдених в природному заповіднику "Медобори" диплопод складають представники найпоширенішого в заповіднику виду *Cylindroiulus burzenlandicus*, тоді як доля інших видів у зборах коливається від 3,2 % (*Glomeris hexasticha*) до 14,3% (*Ommatoiulus sabulosus*).

Серед хілопод явним домінантом за чисельністю в заповіднику є *Lithobius mutabilis* (19,7 %), а субдомінантами – *Monotarsobius dubosqui* (13,6 %), *Lithobius forficatus* (12,1 %) та *Harpolithobius banaticus* (11,4 %). Доля інших видів у загальних зборах незначна.

Середня щільність населення диплопод в підстилки та ґрунті лісових біотопів складає 5,2 екз./м<sup>2</sup>, хоча в окремих місцях, зокрема в старій бучині, в середньовікових грабнях навколо пеньків і повалених старих стовбурів дерев, може сягати 12–17 екз./м<sup>2</sup>.

Щільність заселення ґрунту та підстилки хілоподами значно вища і коливається від 10–15 екз./м<sup>2</sup> в дернині степових ділянок до 48 екз./м<sup>2</sup> в середньовікових грабових дібровах та 62 екз./м<sup>2</sup> – в старій бучині.

За видовим різноманіттям диплопод найбагатшими є спільні грабняки на плакорах та схилах р. Збруч, де одночасно відмічено 5 видів двопарноногих багатоніжок, та невеликі лісові галявини із щільною дерниною. На окремих степових ділянках диплоподи практично відсутні, а більш євритопні літобііди локалізуються тут переважно в місцях, вкритих шаром моху та навколо кущів шипшини.

Досить своєрідною є міріаподофауна г. Гостра, адже вона ізольована від лісових ценозів і вже давно перебуває в оточенні агроценозів. Тому, враховуючи відносну малорухливість і незначну здатність диплопод до міграцій, досить дивними є знахідки тут типових лісових мезофілів *Leptoiulus proximus* і *Megaphyllum silvaticum*.

Не менш дивною на г. Гостра є вкрай бідна фауна хілопод, представлена 2-ма видами літобіід і такою ж

кількістю видів геофілід, в т.ч. дуже рідкісним видом *Clinopodes escherichii*.

Таким чином, в результаті проведених досліджень в природному заповіднику "Медобори" виявлено 9 видів двопарноногих та 18 видів губоногих багатоніжок.

Вперше для України відмічено вид *Necrophloeophagus longicornis*.

Найпоширенішим видом диплопод в заповіднику „Медобори” є *Cylindroiulus burzenlandicus*, а хілопод – *Lithobius mutabilis*.

Дуже рідкісним для заповідника і України можна назвати вид *Clinopodes escherichii*.

## Література

- Бызова Ю.Б., Гиляров М.С., Дунгер В. и др. (1987): Количественные методы в почвенной зоологии. М.: Наука. 9-13.
- Залеская Н.Т. (1978): Определитель многоножек-костянок СССР. М.: Наука: 212.
- Кос'яненко О.В. (2001): Губоногі багатоніжки національного природного парку "Синевир". - Запов. справа в Україні. 7 (1): 43-46.
- Кос'яненко О.В. (2003): Двопарноногі та губоногі багатоніжки Карпатського національного природного парку. - Запов. справа в Україні. 9 (2): 60-64.
- Кос'яненко О.В. (2004): Багатоніжки (Diplopoda, Chilopoda) національного природного парку "Сколівські Бескиди". - Запов. справа в Україні. 10 (1-2): 89-90.
- Кушнір Е.П. (1959): Некоторые данные о фауне многоножек (Муриапода) Карпатской области. - Докл. и сообщ. Ужгор. ун-та. Сер. биол. 3: 57-59.
- Онищенко В.А. (1997): Нарис рослинності заповідника "Медобори". - Запов. справа в Україні. 6 (1-2): 17-20.
- Черный Н.Г., Головач С.И. (1993): Двопарноногие многоножки равнинных территорий Украины. Киев. 1-58.
- Belke G. (1859): Esquisse de l'histoire naturelle de Kamienietz-Podolski. - Bull. Soc. Imp. natural. Moskou. 32: 104-106.
- Belke G. (1866): Notice sur l'histoire naturelle du district de Radomysl (Gouvernement de Kief). - Ibid. 39: 491-526.
- Eichwald E. (1830): Zoologia specialis. Pars altera. Vilnae. 2: 323.
- Matic Z. (1966): Clasa Chilopoda. Suclasa Anamorpha. - Fauna Republicii Socialiste Romania. 6 (1): 87-204.
- Matic Z. (1971): Chilopodele de pe locul viitorului lac de acumulare de la Portile de Fier. - Studia Univers. Babes-Bolyai, ser. biol. 2: 85-88.
- Matic Z. (1972): Clasa Chilopoda. Suclasa Anamorpha. - Fauna Republicii Socialiste Romania. 6 (2): 95 - 98.
- Sidoriak S. (1898): Materialy do historyi naturalnej wijow (Myriapoda) krajowych. - Kosmos. Lwow. 23: 545 - 559.